

ISSN 1118-2806

No.12, 2019

Inquiry

In

AFRICAN **Languages and Literatures**

INQUIRY IN AFRICAN LANGUAGES AND LITERATURES

(INQALL) No. 12, 2019

© Department of Linguistics and Languages
Faculty of Arts,
Adekunle Ajasin University, Akungba-Akoko, Nigeria

All correspondence should be addressed to the Managing Editor, Inquiry in African Languages and Literatures, Faculty of Arts, Adekunle Ajasin University, Akungba-Akoko, Nigeria, or e-mail bolu_oshodi@yahoo.com

EDITORIAL BOARD

EDITOR-IN CHIEF
Olúyémisí Adébòwálé

EDITOR
Tèmítópé Olúmúyìwá

MANAGING EDITOR
Bólúwají Oshodi

EDITORIAL CONSULTANTS

O. Ajíbóyè

F. O. Egbokhare

L. O. Adéwólé

M. A. Abíódún

F. A. Fábùnmi

L. C. Yuka

L. Adéyemí

University of Lagos

University of Ibadan

Obafemi Awolowo University

Ekiti State University

Obafemi Awolowo University

University of Benin

University of Ilorin

TABLE OF CONTENTS

1. A TONAL STUDY OF NOUN REDUPLICATION IN MWAGHAVUL Bolanle Elizabeth AROKOYO & Tongpan Rabo FWANGWAR	1-11
2. THE CONTEMPORARY RELEVANCE OF YORÙBÁ SOCIO-CULTURAL TABOOS AND SUPERSTITIONS IN THE LINEAGE POETRY: AN ANIMISTIC PERSPECTIVE Kóláwólé Akeem OYÈBÁMIJÍ	12-27
3. ÌFOJÚ ÌTUMỌ WO ÈYÁN ALÁLÀJÉ NÍNÚ YORÙBÁ ÀJÙMỌLÒ S. O. AKÍNTÓYÈ	28-33
4. A SOCIOLINGUISTIC INVESTIGATION OF GREETINGS IN ÈBÌRÀ Adewale K. RAFIU	34-42
5. A SOCIO-PRAGMATIC STUDY OF BANNER INSCRIPTIONS IN ENGLISH LANGUAGE OF CHRISTIAN RELIGIOUS PROGRAMME ADVERTISEMENTS IN NIGERIA Timothy Adeyemi AKANBI & Francis Temidayo AKANBI	43-53
6. FATALISM IN AFRICAN TRADITIONAL THOUGHT: AN APPRAISAL OF YORÙBÁ BELIEF SYSTEM Abiodun Moses JINADU	54-61
7. ÀYE ÌJEYỌ AFỌ BÍ ÌLÀNÀ ÌŞỌWỌLÒ-ÈDÈ: ÈRÍ LÁTI INÚ IFÁ QFỌ ÀTI ÒWE YORÙBÁ Olúwólé Tẹwógboyè ÒKÉWÁNDÉ	62-75
8. ỌNÀ TÍ ÀRÌNPÉ ADÉJÙMỌ GBÀ YÍ OJÚ ÀMÚWAYÉ OBINRIN PADÀ NÍNÚ EWÌ RÒÓORE Abidemi BỌLÁRÌNWÁ	76-86
9. ÀBÙDÁ AJÌJÀGBARA TÀBÍ AJÀFÉTỌ ỌMỌNÌYÀN NÍNÚ ÌWÉ ERÉ-ONÍTÀN YORÙBÁ O. A. ADÉYEMỌ	87-94
10. HOMORGANIC NASAL ASSIMILATION: A FEATURE HIERARCHY APPROACH Gladys Ameze IKHIMWIN & Osaigbovo Obed EVBUOMWAN	95-101
11. BLACKSMITHING: A FACTOR IN UNEME-ÀKÓKÓ RELATIONS IN THE PRE-COLONIAL PERIOD Olusanya FABOYEDE	102-111
12. A LINGUISTIC ANALYSIS OF ALAAFINS' ORIKI: A CASE STUDY OF QBA LAMIDI OLAYIWOLA ADEYEMI III Roheemat Olabimpe ADÉYEMÍ	112-120
13. A SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS OF "ÈKÚN IYÀWÓ" THE YORÙBÁ BRIDAL FAREWELL SONGS Oluwole AKINBODE	121-134

Àyè Ìjẹyọ Afọ bí Ilàná Ìṣowólò-Èdè: Èrì láti inú Ifá, Ọfọ àti Ọwe Yorùbá

Olúwolé Tẹwógboyè ÒKÉWÁNDÉ

Èka-ẹkọ Ìmọ Èdà-èdè àti Àwọn Èdè Ilẹ̀ Nàìjíríà, Yunifásitì Ilorin, Ilorin.

oluwoletewogboye@yahoo.com

Àṣamò

Àmúlò orìṣìrìṣì àwọn ilàná ìṣowólò-èdè pè fún ikẹsẹ́jári, ipegedé àti ijágaara àmújádé itumọ afọ lónà kan tàbí òmíràn. Sàájú àkókò yìí, kò tí í sí iṣẹ̀ iwádíí kan gúnmọ́ lórí àtẹ̀ tó sàgbéyèwò ipa tí àyè ìjẹyọ afọ̀ tàbí ọ̀rọ̀ lè kó bí ilàná ìṣowólò-èdè nínú ikẹsẹ́jári afọ̀; nípá bẹ̀ẹ̀, kò fún wa ní ànfààní láti mọ ipa pàtàkì tí àmúlò ilàná ìṣowólò-èdè yìí (àyè ìjẹyọ afọ̀) lè fún wa láti lè sàpẹ̀júwe àwọn isòrí afọ̀ Yorùbá kan sí òmíràn. Aláfo yìí niṣẹ̀ iwádíí yìí yóò dí. Iṣẹ̀ yìí sàmúlò àkójo èdè fáyèwò láti ara isòrí àwọn àṣàyàn afọ̀ esẹ-Ifá, ọfọ̀ àti ọwe tó ẹ̀ wé kù pèlú isàmúlò àyè ìjẹyọ afọ̀. Èyí rí bẹ̀ẹ̀ nitorí àmúlò ilàná àyè ìjẹyọ afọ̀ jẹ àmúyẹ fún ipegedé àti ikẹsẹ́jári afọ̀. Isàpẹ̀júwe àyè ìjẹyọ afọ̀ tí iṣẹ̀ yìí sàmúlò ni: ìjẹyọ àyè afọ̀ onítumọ̀ akoónú irú kanùn, onítumọ̀ alójú-lòdì, onítumọ̀ oníbá, àti onítumọ̀ igúnlẹ̀ yèbá. Itúpalẹ̀ àkójo-èdè-fáyèwò inú iṣẹ̀ yìí fidi rẹ̀ múlẹ̀ pé, ipa tí àmúlò ìmọ̀ àyè ìjẹyọ afọ̀ lè kó fún imèdè, ikẹsẹ́jári ilò-èdè, àgbóyẹ-afọ̀, isewẹ́kú àti itumọ̀-afọ̀ kò ẹ̀ ẹ̀ fọ́jú t́n-in-rín rára. Èyí ní pé, láìsì àmúlò àyè ìjẹyọ afọ̀ tó ní isewẹ́kú afọ̀ yóò mèhẹ̀.

Kókó-ọ̀rọ̀: ìṣowólò-èdè, àyè, Ifá, ọwe, ọfọ̀, afọ̀.

1. Ifáára

Iṣẹ̀ iwádíí yìí sàgbéyèwò ipa pàtàkì tí àyè tàbí ibi ìjẹyọ afọ̀ lè kó fún ipegedé, èrò, iseégba àti isewẹ́kú afọ̀. Àbùdá ìṣowólò-èdè pàtàkì ní àyè ìjẹyọ afọ̀ jẹ nínú ìmọ̀ ìṣowólò-èdè, imèdè àti imédèlò. Láìsì tagiiri, awo ọ̀ lè hu. Àyè ìjẹyọ afọ̀ ní í ẹ̀ pèlú ọ̀gangan ipò ìjẹyọ afọ̀ tabí ọ̀rọ̀ nínú ilàná isafọ̀. Púpọ̀ afọ̀ ló n kùnà itumọ̀, isopò, isewẹ́kú àti iseégba afọ̀ nitorí yíyèbá àti àtapò tó tí dé bá àyè ìjẹyọ irú afọ̀ bẹ̀ẹ̀. Èyí fihàn pé, diẹ̀ kó ní àwọn ohun tó rọ̀ mọ̀ àgbóyẹ̀ àti imúṣe nínú ifèrò-ránsẹ̀ láàárín aṣafọ̀ àti ẹ̀ni tí a ṣafọ̀ tàbí darí afọ̀ sí lówùjọ Yorùbá. Okunfà èyí kò sé lórí ọkan-ò-jòkan ìmọ̀ àbùdá-ajemédè, ìmọ̀ àbùdá-ajemọ̀ lítirẹ̀ṣò tàbí isẹ̀lẹ̀ àti ìṣowólò-èdè tí èdè Yorùbá kó wonú.

Nínú ilàná ibára-ẹ̀ni-sòrò tó mú àgbóyẹ̀ dání, àyè ìjẹyọ afọ̀ tàbí ọ̀rọ̀ jẹ eegun-ẹ̀yìn fún ikẹsẹ́jári afọ̀ irú afọ̀ bẹ̀ẹ̀. Bí ó tí jẹ̀ pé, aṣafọ̀ kò lè dá ṣafọ̀ fún ara rẹ̀, àyàfi láti mú ètẹ kan tàbí òmíràn júṣe nínú afọ̀, àyàfi nígbà miiran, nínú afọ̀ ajemọ̀-eré oníṣe tàbí onítàn. Idásafọ̀ tún lè wáyé bí ọkàn aṣafọ̀ bá pòrurù, Yorùbá á ní irú ẹ̀ni bẹ̀ẹ̀ n dá sọ. Ọ̀nà kẹta tí idásafọ̀ tún lè gbà wáyé ní, bí aṣafọ̀ bá jẹ aláágànná-èdà. Yàtò sí àwọn idí-oníbá tí isafọ̀ tí lè wáyé tí mo tọka sí wònyí, kàn-n-pá ní kí afọ̀ ní agbafọ̀ (ẹ̀ni tàbí ohun tí a darí afọ̀ sí). Kódà, aṣafọ̀ tó n sàmúlò afọ̀ ajemọ̀fọ̀ ní àwọn ẹ̀mí-àìrì tàbí agbára tí ó darí afọ̀ rẹ̀ sí. Irú aṣafọ̀ yòowù tó n ṣafọ̀, irú ètẹ yòowù tó wà nídií isafọ̀, kò sí àní-àní pé, àyè àmúlò tàbí isàmúlò ibi ìjẹyọ afọ̀ jẹ àbùdá àmúwolé pàtàkì kí àmújádé afọ̀ tó júṣe. Àgbéyèwò àwọn àbùdá isafọ̀ imédèlò àyè tàbí ibi ìjẹyọ afọ̀ tàbí ọ̀rọ̀ ní iṣẹ̀ iwádíí yìí fọ́jú sùn.

2. Àtubòtán isẹ̀ iwádíí yìí

Pàtàkì àtubòtán isẹ̀ iwádíí yìí ní lati sàfihàn isàpẹ̀júwe ipa tí ilàná àyè ìjẹyọ afọ̀ tàbí ọ̀rọ̀ ilàná ìṣowólò-èdè lè kó fún ikẹsẹ́jári, àgbóyẹ-afọ̀ àti àmúṣe afọ̀, pàápàá nínú afọ̀ ajemọ̀ Ifá, ọfọ̀ àti ọwe Yorùbá. Níwọn igbà tó jẹ̀ pé, láárijá ilàná ìṣowólò-èdè ní isàpẹ̀júwe, kò sí àní-àní pé, isàfihàn isàpẹ̀júwe àyè ìjẹyọ afọ̀ bí ilàná ìṣowólò-èdè yóò sàfihàn pàtàkì tí ilàná àyè ìjẹyọ afọ̀ lè kó nínú ikẹsẹ́jári ètẹ aṣafọ̀ ní pàtàkì àti afọ̀ ní gbogbo ọ̀nà.

Àyè Ijeyo Afò bí Ilàna Ìṣowòlò-Èdè: Èrí láti inú Ifá, Ọfò àti Ọwe Yorùbá

Olúwolé Tẹwógboyè ÒKÉWÁNDÉ

Èka-ẹkọ Ìmọ Èdà-èdè àti Àwọn Èdè Ilẹ̀ Nàìjíríà, Yunifásitì Ilorin, Ilorin.

oluwoletewogboy@yahoo.com

Àṣamò

Àmúlò orìṣìiríṣìi àwọn ilàna ìṣowòlò-èdè pè fún ikẹsẹ́jári, ipegedé àti ijágaara àmújádé itumọ́ afọ́ lónà kan tàbí òmíràn. *Ṣàájú àkókò yìi, kò tí í sí iṣẹ́ iwádíi kan gúnmọ́ lórí àtẹ́ tó sàgbéyèwò ipa tí àyè ijeyo afọ́ tàbí ọrọ́ lè kó bí ilàna ìṣowòlò-èdè nínú ikẹsẹ́jári afọ́; nipa bẹ́ẹ̀, kò fún wa ní ànfààní láti mọ́ ipa pàtàkì tí àmúlò ilàna ìṣowòlò-èdè yìi (àyè ijeyo afọ́) lè fún wa láti lè ṣàpẹ̀júwe àwọn isọrí afọ́ Yorùbá kan sí òmíràn. Àláfọ́ yìi niṣẹ́ iwádíi yìi yóò dí. Iṣẹ́ yìi sàmúlò àkójo èdè fáyèwò láti ara isọrí àwọn àṣàyan afọ́ esẹ-Ifá, ọfò àti ọwe tó ẹ wékú pẹ̀lú isàmúlò àyè ijeyo afọ́. Èyí rí bẹ́ẹ̀ nitorí àmúlò ilàna àyè ijeyo afọ́ jẹ́ àmúyẹ́ fún ipegedé àti ikẹsẹ́jári afọ́. Ìṣàpẹ̀júwe àyè ijeyo afọ́ tí iṣẹ́ yìi sàmúlò ni: ijeyo àyè afọ́ onítumọ́ akoónú irú kanùn, onítumọ́ alójú-lòdì, onítumọ́ oníbá, àti onítumọ́ igúnlẹ̀ yẹbá. Itúpalẹ̀ àkójo-èdè-fáyèwò inú iṣẹ́ yìi fidi rẹ̀ múlẹ̀ pé, ipa tí àmúlò ìmọ́ àyè ijeyo afọ́ lè kó fún imèdè, ikẹsẹ́jári ilò-èdè, àgbóyẹ́-afọ́, isewẹ́kú àti itumọ́-afọ́ kò ẹ́ ẹ́ fọ́jú tìn-in-rín rárá. Èyí ní pé, láìsì àmúlò àyè ijeyo afọ́ tó ní isewẹ́kú afọ́ yóò mèhẹ́.*

Kókó-ọrọ́: ìṣowòlò-èdè, àyè, Ifá, ọwe, ọfò, afọ́.

1. Ifáára

Iṣẹ́ iwádíi yìi sàgbéyèwò ipa pàtàkì tí àyè tàbí ibi ijeyo afọ́ lè kó fún ipegedé, èrò, iseégba àti isewẹ́kú afọ́. Àbùdá ìṣowòlò-èdè pàtàkì ni àyè ijeyo afọ́ jẹ́ nínú ìmọ́ ìṣowòlò-èdè, imèdè àti imédèlò. Láìsì tàgìrì, awo ọ́ lè hu. Àyè ijeyo afọ́ ní í ẹ́ pẹ̀lú ọ̀gangan ipò ijeyo afọ́ tabí ọ̀rọ́ nínú ilàna ìṣafọ́. Púpọ́ afọ́ ló n kùnà itumọ́, isopò, isewẹ́kú àti iseégba afọ́ nitorí yíyèbá àti àtapò tó tí dé bá àyè ijeyo irú afọ́ bẹ́ẹ̀. Èyí fihàn pé, diẹ́ kó ní àwọn ohun tó rọ́ mọ́ àgbóyẹ́ àti imúṣe nínú ifẹ̀rò-ránsẹ́ láàárín aṣafọ́ àti ẹ̀ni tí a ṣafọ́ tàbí darí afọ́ sí lálawùjọ Yorùbá. Okunfà èyí kò sé lórí ọ̀kan-ò-jòkan ìmọ́ àbùdá-ajemédè, imọ́ àbùdá-ajemọ́ lítirẹ̀ṣọ́ tàbí isẹ̀lẹ́ àti ìṣowòlò-èdè tí èdè Yorùbá kó wọ́nú.

Nínú ilàna ibàra-ẹ̀ni-sòrọ́ tó mú àgbóyẹ́ dání, àyè ijeyo afọ́ tàbí ọ̀rọ́ jẹ́ eegun-ẹ̀yìn fún ikẹsẹ́jári afọ́ irú afọ́ bẹ́ẹ̀. Bí ó tí jẹ́ pé, aṣafọ́ kò lè dá ṣafọ́ fún ara rẹ̀, àyàfí láti mú ètẹ kan tàbí òmíràn júṣe nínú afọ́, àyàfí nígbà miiran, nínú afọ́ ajemọ́-eré oníṣe tàbí onítàn. Idásafọ́ tún lè wáyé bí ọ̀kàn aṣafọ́ bá pòrurù, Yorùbá á ní irú ẹ̀ni bẹ́ẹ̀ n dá sọ. Ọ̀nà kẹ́ta tí idásafọ́ tún lè gbà wáyé ni, bí aṣafọ́ bá jẹ́ aláagànná-èdà. Yàtò sí àwọn idí-oníbá tí ìṣafọ́ tí lè wáyé tí mo tọ́ka sí wọ̀nyí, kàn-n-pá ní kí afọ́ ní agbafọ́ (ẹ̀ni tàbí ohun tí a darí afọ́ sí). Kódà, aṣafọ́ tó n sàmúlò afọ́ ajemọ́fọ́ ní àwọn ẹ̀mí-àìrì tàbí agbára tí ó darí afọ́ rẹ̀ sí. Irú aṣafọ́ yòowù tó n ṣafọ́, irú ètẹ yòowù tó wà nídíi ìṣafọ́, kò sí àní-àní pé, àyè àmúlò tàbí isàmúlò ibi ijeyo afọ́ jẹ́ àbùdá àmúwolé pàtàkì kí àmújádé afọ́ tó júṣe. Àgbéyèwò àwọn àbùdá ìṣafọ́ imédèlò àyè tàbí ibi ijeyo afọ́ tàbí ọ̀rọ́ ní iṣẹ́ iwádíi yìi fọ́jú sùn.

2. Àtubòtán isẹ́ iwádíi yìi

Pàtàkì àtubòtán isẹ́ iwádíi yìi ní lati ṣàfihàn isàpẹ̀júwe ipa tí ilàna àyè ijeyo afọ́ tàbí ọ̀rọ́ ilàna ìṣowòlò-èdè lè kó fún ikẹsẹ́jári, àgbóyẹ́-afọ́ àti àmúṣe afọ́, pàápàá nínú afọ́ ajemọ́ Ifá, ọfò àti ọwe Yorùbá. Níwọn igbà tó jẹ́ pé, láárijá ilàna ìṣowòlò-èdè ní isàpẹ̀júwe, kò sí àní-àní pé, isàfihàn isàpẹ̀júwe àyè ijeyo afọ́ bí ilàna ìṣowòlò-èdè yóò ṣàfihàn pàtàkì tí ilàna àyè ijeyo afọ́ lè kó nínú ikẹsẹ́jári ètẹ aṣafọ́ ní pàtàkì àti afọ́ ní gbogbo ọ̀nà.

3. Iṣẹ àwọn onímò lórí ilàṅà ṣòwòlò-èdè

Bí ó ti jẹ pé, púpò ṣẹ iwádií ajẹmò-ṣòwòlò-èdè ló ti wáyé, síbẹ, púpò àwọn ṣẹ iwádií bẹẹ ni kò gùn lé ilàṅà àbùdá ṣòwòlò-èdè kan gbòógì. Bí àpẹẹrẹ, ṣẹ iwádií ajẹmède bí i òwẹ, àfiwẹ, ifòròdàrà tàbí ifohùndàrà, àlòpò, àti bẹẹ bẹẹ ló, ló gbòdò jẹyò lábẹ àbùdá ṣòwòlò-èdè kan tàbí òmíràn bí èyí tí ṣẹ yíi tókà sí. Ṣaájú kí ṣàmúlò ṣòwòlò-èdè bí ilàṅà kan gbòógì fún itupalẹ afò tàbí ṣẹ ọṅà- aláwòmò-lítírẹsò tó gbéra sọ, pàápàá, nínú ẹkọ ìmò èdè Yorùbá, ni a ti n wò àbùdá ajẹmède léyẹyọ. Nílé tó mọ lóníí, ọpọ̀n ìmò ṣàmúlò ilàṅà ṣòwòlò-èdè fún itupalẹ afò ti sùn síwájú. Aṣàtupalẹ afò tí kò ṣàmúlò ilàṅà àbùdá-èdè lábẹ ilàṅà ṣòwòlò-èdè kan gbòógì lóde-oní dàbí ẹnì tó mọ isin í jẹ tí kò mọ ikú ojú rẹ ẹ yàn. Ọye yíi ni Awóyalé (1991) wò tó fi sọ pé,

ilàṅà yíi yóò fún wa ní ànfààní àti-lè-mọ/sọ ṣẹ pàtàkì tí ònkòwé/ònsòrò fún ilò-èdè tàbí ọṅà-èdè kan nínú afò kíkún. Báyii, gbogbo ọṅà-èdè bí àfiwẹ tààrà/ẹlẹlọ, ifòròyàwòrán, ifòròdàrà, ifohùndàrà, ifohùngbe-ohùn, idògba, igbéyọ-síwájú/séyìn, itenumò, àwítúnwí, àsòdùn tàbí asorégèè, àti bẹẹ bẹẹ ló, yóò jẹyò-ínú àwọn òfin wònyí tí wòn bá ṣiṣẹ (Awoyale 1991, o. i. 32).

Àwọn òfin tí Awóyalé n sọrò bá nínú èrò rẹ òkè yíi ni ṣẹ yíi yóò mẹnù bà níwájú. Ohun tí mo n pàsàmò rẹ ni pé, ṣẹ iwádií ajẹmède tí kò ṣàmúlò òfin tàbí ilàṅà ṣòwòlò-èdè tó ẹ wẹkú jẹ àjànbàkù ṣẹ àti pé, ilàṅà, òfin tàbí àbùdá ilàṅà ṣòwòlò-èdè ni àyè ijẹyọ afò tàbí ọrò jẹ pèlú. Nítorí àlàyé ti mo ti ẹ sòkè yíi, àwọn ṣẹ iwádií tó ṣàmúlò ilàṅà ṣòwòlò-èdè ni yóò jẹ gbígbẹ yèwò nínú ṣẹ yíi, nítorí, ibi tó jọra ní í jẹ alájọbí.

Bí ó tilẹ jẹ pé, àwọn ilàṅà ṣòwòlò-èdè: ikójopò, isopò, itayo, ṣewẹkú àti ifúnnítumò ni ṣẹ Callow (1974) ṣàgbékalẹ, èyí tí Awóyalé (1991) ẹ àtúnro fún nípasẹ àmúlò nínú èdè Yorùbá, síbẹ, pérele ni àmúlò àwọn ilàṅà wònyí pèlú àwọn afò Yorùbá. Ṣẹ Bámisilẹ (1991) ṣàgbéyèwò fí fí ojú ilàṅà ìmò-èdà-èdè ajẹmáfò wò àwọn eré- onítàn tí Fálétí kọ pèlú ilàṅà ikójopò (grouping), isopò (connection), itayo (prominence), ṣewẹkú (coherence) àti ifúnnítumò (semantic interpretation). Nínú ṣẹ náà ló ti ṣàpèjúwe ṣòwò Fálétí pèlú àwọn ilàṅà ṣòwòlò-èdè wònyí. Ṣẹ Àjàyí (1995) dá lórí àgbéyèwò tó fi ojú ilàṅà ìmò-èdà-èdè ajẹmáfò wò ọfò Yorùbá. Àwọn ilàṅà márùn-ún tí Awóyalé ẹ àtúnro fún, tí mo dárúkọ ṣaájú ló fi ṣàgbéyèwò ọfò Yorùbá. Ṣẹ náà ṣàfihàn pé, ilàṅà ọfò Yorùbá máa n ní bátàni ihun: ni, kì í, àti níí. Àjàyí ṣàgbéyèwò ilàṅà wònyí nínú ọfò àásán, ògèdè, àyájó àti bẹẹ bẹẹ ló. Afò onídè máa n ní ilàṅà ṣẹnbáyé nínú afò. Ihun yíi máa n jẹyò nínú afò ajẹmófò àti èrò-ìmò-ìjnlẹ àwùjọ. Nínú ṣẹ yíi ló ti fidí rẹ múlẹ pé, ihun ajẹmótumò ọfò àwíṣẹ, máyẹ tàbí bíitírí máa n ní atókà *ni* àti *kìí*, nínú ihun ijẹyọ wòn. Àjàyí (1995) ní:

We have seen that ọfò text is loaded with ni- and kii-constructions...we suggest that the link has to do with the exceptionless nature of the ni- and kii-constructions

A ti rí i pé ihun afò ajẹmófò máa n kún fún *ni* àti *kii*....A dábàá pé àṣopọ yíi níí ẹ pèlú agbára ài-sí-kòbẹgbẹmu tí ilò *ni*- àti *kii*- ní nínú afò tí wòn bá ti jẹyọ (Ajayi 1995, o. i. 302).

Bẹẹ gégé ni Òkẹwándé (2010) náà ṣàmúlò àwọn ilàṅà wònyí láti júwe ṣòwò tí ijálá lè ní pèlú àmúlò iwé *Orin Qdẹ Fún Àṣeyẹ* ti Adébóyè Babalọlá kọ ní 1973. Àwọn ilàṅà ṣòwòlò-èdè tó ṣàmúlò ni itayo àti ṣewẹkú. Ṣẹ náà ṣàfihàn ipa tí àwọn ilàṅà méjèjì wònyí kó fún ikẹsejári

afò ajemójàálá. Siwájú sí i, diẹ lára òkòòkan àwọn ilàna wònyí ló ti jẹ mímúlò nínú afò. Lára irú isẹ bẹẹ ni Òkèwándé (2014a), tó sàmúlò itayo gégé bí ilàna isowólò-èdè. Àwọn àbùdá isowólò-èdè tó fi sàgbéyèwò iwé *Orin Ode Fún Àseye* ti Adébóyè Babalolá kọ ní 1973 ni: itayo isẹlẹ àti itayo ọnà-èdè. Òkèwándé sàfihàn nínú isẹ nàa pé, isẹlẹ tó gba itayo nínú iwé nàa ni isẹlẹ ajemóríkì-ẹni; nígbà tí, itayo ọnà-èdè sì jẹ àwítúnwí. Òkèwándé (2014b) sàgbéyèwò ètè isewékú nínú iwé *Orin Ode Fún Àseye*. Àwọn àbùdá isowólò-èdè tó sàgbéyèwò ni: isewékú nípa idógba-òrò, isewékú ifirópò àti ipajẹ, isewékú itókasi àti isewékú àlòpò. Àmúlò àwọn àbùdá isowólò-èdè wònyí sàfihàn ipegèdè àti ijáfáfá ijálá àti asunjálá. Èyí fi àwọn asunjálá hàn bí alátinúdá àti èlédáá; lòdì sí èrò tí a ní sí wọn tẹlẹ. Isẹ Òkèwándé (2014c) sàgbéyèwò iyípadà atókà afò ajemówe bí i fónrán isowólò-èdè pèlú iwé *Réré Rún* bí àtẹ̀gùn itúpalẹ. Isẹ nàa jábò pé, ipa kèrémí kó ni ọ̀wè ilàna isẹmbáyé àti èdà, ọ̀wè isẹmbáyé, ọ̀wè isẹmbáyé onilàna ibèèrè àti ọ̀wè ajemò igúnlẹ̀ yẹbá ní kó nínú ibara-ẹni sòrò fún àgbóyè àti ipètù sááwò láwùjò.

Isẹ Òkèwándé (2015a) sàgbéyèwò ilàna isewékú-ajemótumò pèlú oríṣii afò Yorùbá jẹ mímúlò. Isẹ nàa sàpèjúwe atókà ajemótumò onídè àlòpò isewékú nínú afò, atókà ajemótumò ifónká-asẹyàtò àlòpò isewékú nínú afò, atókà ajemótumò ifónká-aláìsẹyàtò àlòpò isewékú nínú afò, atókà ajemótumò ifónká-asẹyàtò onibàatan isewékú àlòpò nínú afò. Nínú Òkèwándé (2015b), ló ti tèsíwájú pèlú àgbéyèwò itayo kókó-òrò àti itayo akópa inú iwé kan nàa. Nínú isẹ nàa ló ti sàpèjúwe itayo kókó-òrò àwòmójàálá bí ajemóríkì àti akópa àkòkò bí èyí tó gba itayo inú isẹ nàa. Àwòrán pái-saati ló fi júwe ijeyo àwọn àbùdá wònyí pèlú isàmúlò òdiwònyí àyè àti iye igbà-ijeyo òkòòkan nínú afò.

Àmúlò ilàna ifúnnítumò wáyé nínú Òkèwándé (2015c) bakan nàa. Nínú isẹ nàa ló ti sàgbéyèwò afò onítumò onídè, afò ifirógbétumòjádé/ìfíróṣínròòjẹ, afò onítumò alójúlòdì àti afò onítumò ifónká-aláìsẹyàtò nínú iwé *Orin Ode Fún Àseye*. Ó dàbí ẹni pé, àwọn ilàna máraàrún wònyí jẹ àwómò fún àwọn onímò isowólò-èdè ju àwọn ilàna isowólò-èdè yòókù lọ. Bí àpẹrẹ, ní àfikún àwọn ilàna tí Callow (1974) àti Awóyalé (1989) gbé kalẹ bí ilàna ajemáfò; Beaugrande àti Dressler (1981) sàfikún àwọn ilàna tó dàbí àmójúfò fún Callow àti Awóyalé fún ilàna isowólò-èdè. Àwọn àfikún ilàna ọ̀tun wònyí ni: èrò àti síṣeégba (intentionality and acceptability), àyè (situationality), níní àṣopò pèlú afò miiṣà (intertextuality) àti isẹ-jíjẹ (informativity). Akitiyan àti sàmúlò ọ̀kan lára ilàna ọ̀tun isowólò-èdè yíi ni isẹ yíi dàgbálẹ, láti sàgbéyèwò ipa tí àyè ijeyo afò lè kó nínú ikésejári afò. Èyí yẹ bẹẹ, kí àmújúfò má bá à bá ipa isàpèjúwe tí àwọn àbùdá isowólò-èdè kan lè kó fún ikésejári afò, kó má baà di pé, àdà tí a rí he lóko ọ̀dàn ni a tún sọ̀nù lóko igbó. Ànfààní tí àwọn ilàna tí a kò tii múlò nínú afò nípa isàpèjúwe afò tàbí isòrí afò kan yóò jẹ pípàdánù.

4. Àyè ijeyo afò bí ilàna isowólò-èdè

Àyè ijeyo afò jẹ ilàna kan gbòògì tí isẹ àjùmòṣe Beaugrande àti Dressler sàgbékalẹ̀ fún ikésejári afò. Nínú èrò Beaugrande àti Dressler (1981), wònyí jẹ àyè ijeyo afò pé:

The term SITUATIONALITY is a general designation for the factors which render a text relevant to a current or recoverable situation of occurrence. Very rarely are the effects of a situational setting exerted without MEDIATION: the extent to which one's own beliefs and goal into one's MODEL of the current communicative situation. The accessible EVIDENCE in the situation is fed into the model along with our prior knowledge and expectations about how the "real world" is organized.

Ohun tí a mò sí ÀYÈ jẹ ohun idámò gbogbogbò tò mú afò ní ibámu pèlú ilò lóóló tábí imúpàdà àyè ijẹyọ. Ó sọwón láti sàmúlò ibi ijẹyọ àyè láì sí ÌBÀDQGBA: bí àmùsẹ igbàgbó àti àfójúsùn ÌLÀNÀ tò n jẹ mímúlò ní ibáni-sòrò àyè lóóló. Níní ànfààní sí ẹrì àyè ijẹyọ afò nípasẹ imò ilànà àmòtẹlẹ tábí ịsaájú nípa bí àtò “ojú ayé gan an” ẹ wà (Beaugrande àti Dressler 1981, o. i. 163).

Ohun tí ilànà àyè afò n lẹgbẹ nínú èrò òkè yìi ni pé, kò sóhun tuntun lábẹ ọrun mò. Láìsí ànà, òní kò lè wáyé, bèẹ sí ni làìsí òní, àtiwáyé ọlẹ yòò pakasọ, nitorí, wón kò ẹ é yà. Ìyá tò bí ẹwù, tò bí sòkòtò nàà ló bí búbá. Itàkùn tò so agbè, ló so igbá ló tún so elégédé nàà pèlú.

Afò tí aṣafò n múlò kò jẹ tuntun, ó ti wà ṣaájú nínú àkà àti ọrò èdè kan. Bí àyàlò tábí àyájọ ni ilò irú afò bèẹ lóde-òní jẹ. Ọgangan ipò ijẹyọ irú afò bèẹ gbodò ní ibámu tábí ịṣewékú pèlú ti ịsaájú kí irú afò bèẹ júṣe. Sẹ ọgangan àyè laláké é sọ. Itopinpin àyè afò gbodò wáyé fún ịpegédé afò ní àyè ijẹyọ afò. Irú àmúlò ilànà yìi ni ịṣe iwádìi yìi yòò ṣápẹjúwé bó ẹ jẹyọ nínú afò ajẹmọ Ifá, ọfò àti ọwe Yorùbá. Ojú iwòye yìi ni Ilésanmí fí wo àyè ijẹyọ afò tò fí ni: “each specific Yorùbá genre has a specific function; thus in assessing the appropriateness of a genre or repertoire, it should be done within its appropriate functional context.” Itumò èyí ni pé, ọkòọkan ẹyà afò Yorùbá ló ní ịṣe kan gbòógì tò n ẹ; nípa igbélẹwón itosúnà ẹyà-afò, èyí gbodò wáyé nípasẹ itosúnà ịṣe ọgangan-ipò (2004, o. i. 98).

Bí ó tilẹ jẹ pé, àtápò tábí iyẹbá kúrò nílànà àyè afò le wáyé lówon afò idí pàtàkì gbodò wà fún sise bèẹ. Sẹ láì nídíí, ẹsẹ kan kí í ṣà déédé sẹ. Afò jẹmọ eré-onise tábí eré-onítàn ló fààye gba itàpasí tábí irufin ịṣàmúlò àyè ijẹyọ afò. Ní sàkání irú afò yìi Beaugrande àti Dressler ní:

*Departure from the evidence of the situation are however, allowed for certain text types, notably **dramatic** texts. As a subclass of **literary** texts, the dramatic texts have the prerogative of presenting alternative organization for objects and events due to their mode of live presentation, they draw the receiver into a situation whose monitoring often requires extremely high mediations. Dramatic texts usually provide an “exposition” early on to specify the kind and extent of mediation needed.*

Àmọ sá, yíyà kúrò nínú ẹrì ijẹyọ àyè jẹ gbígba láàyè lówon ẹyà afò kan, ní pàtàkì afò **ajẹmọ-eré onise**. Gégé bí ẹyà ịsòrí **afò lítirésọ**, afò ajẹmọ eré-onise ní ànfààní wófún láti ṣàgbékalẹ àtò àwọn àmì àti ịṣẹlẹ nitorí ọnà igbékale ịṣẹdà wón lónà miiran, léyí tò n mú kí òngbafò nílò ọye idógba tò gbongbón. Afò ajẹmòlànà eré-onise má a n pèsè ‘àlàye àkóyawó’ ṣaájú nípa idógba tò yẹ (Beaugrande àti Dressler 1981, o. i. 166).

Nínú eré-onise ni a ti má a n rí àmúlò itanilólobó, àwílẹ igbéyosíwájú àti sẹyìn àti bèẹ bèẹ lẹ. Àmọ sá, èyí kò kan afò ajẹmọ ẹṣe-Ifá, ọwe àti ọfò rará, nitorí pé, àwọn afò ịṣembáyé Yorùbá tí kò ẹ é dágúnlá sí ni wón.

Èdà-èdè má a n wáyé nípasẹ aṣafò, àyè àti ibi tí aṣafò bá ara rẹ (Òkéwándé, 2015a). Èyí tùmò sí pé, ịṣowólò-ịṣọfò gbájúmọ ijẹyọ èdè ní àyè ọgangan ipò ọfò. Ịṣàmúlò àwọn àbùdá fónrán imò èdà-èdè àwùjọ ló níṣe kan pátó, èyí tò sun jáde láti ara àṣà irú àwùjọ bèẹ, pèlú

ògangan ipò àyè àwùjò. Bí èyí bá rí bècè, a jẹ pé, iwòye èrò Spencer àti Gregory (1964) tònà pé, “shift of style are obviously accompanied by shifts of context: the same holds of the speech of different character.” Èyí tùmò sí pé, yíyípadà ìṣowò gbòdò jùmò rìn pò pèlú yíyípadà ògangan ipò: bècè gan an lórò sì rí pèlú ìṣafò òkan-ò-jòkan aṣafò (Spencer àti Gregory 1964). Àtiléyìn èrò yìí ni Alan àti Fabb (1990) ṣe pé, ohun tó n ṣe atónà aṣafò ni ipò tó bá ara rẹ (Kí ló fí afò ṣe?) àti irú ẹnì tó jẹ (Ta ni aṣafò í ṣe?). Wòn ní: “we can distinguish two principal types of language variation: variation according to who you are and variation according to the situation you find yourself.” Èyí ni pé, a lè fíyàtò iyapa èdè hàn lónà méjì ọ̀tọ̀ọ̀tọ̀: iyapa nípasè ẹnì tí o jẹ àti iyapa nípasè ayé tí o bára rẹ (Alan àti Fabb 1990).

Ohun méjì ló ṣe pàtàkì nínú ìṣafò tabí imédèlò afò: àyè afò àti aṣafò. Bí àpẹrẹ, nínú ilàna ipèjò, igbèjò àti idájò pè fún ibo ni a ti dájò àti ta ni adájò? Èyí tùmò sí pé èjò tí adájò dá nínú kòrò-yàrà rẹ lè jẹ idájò ọ̀fegè, tí kò lèsè nílẹ, bí ó tilẹ̀ jẹ pé, adájò tó kò-ṣe-moṣe ló dá irú èjò bècè. Àyè ijeyo idájò pè fún ilèsè-nílẹ̀ èjò tí a dá. Bècè gégè, bí ọ̀nṣòwò tabí olùkò bá dájò, tí kí í ṣe èjò abélé tabí ipètù-sááwò, bó bá dájò ikú tabí rán ọ̀daràn lẹ̀wòn, irú imò irú èjò bècè kò lè jò rárá, nítorí, ọ̀pè ni aṣafò (adájò), àyàfí, bí ó bá ṣe inú eré ṣíṣe, tó wà fún idárayá, inàjú àti igbádùn ni nńkan wònyí ti jeyo.

5. Ohun tí ifá, ọ̀wè àti ọ̀fò jẹ tabí lè jẹ

Níwòn igbà tó ti jẹ pé èyà afò mēta yìí ni iṣe iwádií yìí fí ṣàtẹ̀gùn itúpalẹ̀, ọ̀ye imòtẹ̀lẹ̀ nípa wòn ṣe pàtàkì fún imò tó gbòorò. Èdè tó dúró fún ọ̀kọ̀ọ̀kan isọrí afò wònyí yẹ ni àgbéyẹ̀wò fún ọ̀ye kíkún nípa wòn. Yule (1985) ní, “language determines thought.” Èyí tó tùmò sí pé, èdè ló n ṣòdiwòn èrò. Ènu àwọn onímò kò kò lórí itumò Ifá bí ohun àmì idámò, èyí tó ní í ṣe pèlú iṣẹ̀dá orúkọ náà. Bí àpẹrẹ, Abimbólá (1976) ní,

Ifá has also led some writers to much speculations sometimes tending towards folk etymology. Some writers say that the word Ifá, comes from the root 'fá' 'to scrape' or, in an idiomatic sense, 'to embrace, to contain'...There is nothing either in the Ifá myths or in the Ifá Corpus itself to support this view.

Ifá mú kí púpò àwọn ọ̀nkòwé má a dábaá bí ẹnì pé iṣẹ̀dá orúkọ yìí ní í ṣe pèlú itumò rẹ. Àwọn ọ̀nkòwé kan gbà pé ọ̀rò Ifá sun jáde láti ara ‘fá’ tó tùmò sí ‘fífá nńkan’ tabí nípa ojú àkànlò-èdè, ‘lá gba nńkan, wà nínú nńkan’...kò sí ohunkan yálá nínú itàn mérírí Ifá tabí ẹ̀ṣe Ifá tó fídí èrò yìí múlẹ̀.

Ọ̀rò onímò yìí kò ṣe da gbogbo ara dé, nítorí, lónà àkòkò, bí a bá wo iṣẹ̀dá Ifá, ó ṣe é ṣe kí a ṣẹ̀dá orúkọ náà. ‘Fá’ jẹ ọ̀rò iṣe ọ̀pó- mọ̀fíímù a-lè-dá-dúró, tí ‘I’ sì jẹ mọ̀fíímù afarahe, tí iṣẹ̀dá ọ̀rò rẹ̀ sì jẹ Ifá. Lónà miiran itumò rẹ̀ lè jẹ ohun tó fá gbogbo nńkan tán, nítorí, kò sí igbè-ayé, iṣe àti àṣà Yorùbá tí Ifá kò sọ nípa rẹ. Lẹ̀yìn ọ̀dún bí i mērindínlógbòni tí Abimbólá gbé èrò yìí kalẹ̀ ni a ṣalábàápádé èrò tó tako èrò rẹ̀ tí ó wà lókè yìí nínú ẹ̀ṣe-Ifá. Bí àpẹrẹ, Salámi nínú odù Ọ̀wọ̀nrín Iká ní, “Ilé ayé wá bèrẹ̀ síí dára. Wòn wa n yin Ifá. Ìwọ Ifá, o fá a tán ayé yẹ wòn nlé ayé”.

Àwọn onímò miiran bí i Johnson (1921), Atàndá (1980) àti Adéoyè (1985) gbà pé ọ̀rò àyálò ni ọ̀rò náà. Adéoyè (1985) ní:

Nínú èdè àwọn èyà tí ó n gbé ilẹ̀ Ègííbítì (Egypt) ni a ti yá ọ̀rò yìí ló. Èyí fihàn gbangba pé, a ní àjọṣepò pèlú wòn rí. Nínú èdè àwọn tí a ti yá ọ̀rò

yii lò, 'ogbón' ni itumò Ifá. Dájúdájú nítorí Ìmò ijìnlẹ̀ àti òye tí Irúnmọ̀lẹ̀ yii ní ni wón fí sọ ọ ní Ifá. Ọrọ̀ tí àwọn àgbà sì máa ń sọ pé 'Bí o gbón bí Ifá tí o mọ̀ràn bí ọ̀pẹ̀lẹ̀' kín àlàyé tí a ẹ̀ lẹ̀yìn.

Bí a bá gbà pẹ̀lú àwọn onímọ̀ yii, a jẹ̀ pé, Ifá kò ní í ẹ̀ pẹ̀lú itumò rẹ̀, àti pé, ó ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ká má ẹ̀dà ọ̀rọ̀ náà kí á yá a lò. Ju gbogbo rẹ̀ lọ, ariyànjiyàn yii kó jẹ̀ iṣẹ̀ yii lógún bí i iṣẹ̀ àti pàtàkì Ifá sí Yorùbá.

Nígbà miiran, iṣẹ̀dà àwọn ọ̀rọ̀ orúkọ Yorùbá máa ń ní àṣomọ̀ tó lóòòrìn pẹ̀lú iró tí a gbó àti itumò irú àwọn ọ̀rọ̀ bẹ̀. Ìṣàpẹ̀júwe irú ọ̀rọ̀ bẹ̀ lẹ̀ jẹ̀ fífirósínròóje. Pẹ̀lú ìmọ̀ iṣowólò-èdè iṣofò àwọn ọ̀rọ̀ tàbí ohùn kan, ó lẹ̀ mú iyàtò itumò wáyé láwùjọ Yorùbá. Èyí fihàn pé, kòrìoyà ni iró ohùn àdámọ̀ orí ọ̀rọ̀, wón jẹ̀ ọ̀nà idámọ̀ kan pàtó fún irú àwọn ọ̀rọ̀ tàbí ohùn bẹ̀, bẹ̀ sì ní kòrìoyà ni iró wón pẹ̀lú itumò wón. Àkíyèsí yii ní í ẹ̀ pẹ̀lú iṣowò afọ̀; èyí tó pè fún òye ìmọ̀ ẹ̀dà-èdè èdè àmúlò. Èrò yii ni Chomsky (2007) gbé kalẹ̀ pé:

Knowing the sounds and sound patterns in our language constitutes only one part of our linguistic knowledge. Knowing a language means also knowing that certain sequences of sounds signify certain concepts or meanings...When you know a language, you know words in that language, that is, the sound sequences that are related to specific meaning...There is some sound symbolism in language – that is, words whose pronunciation suggest the meaning.

Níni ìmọ̀ nípa iró ohùn àti bátàni ohùn jẹ̀ apákan ìmọ̀ ẹ̀dà èdè tí a ní nínú èdè. Ìmèdè tún pè fún mímọ̀ nípa ààtò àwọn iró tó dúró bí èrò kan pàtó tàbí àwọn itumò...Ìmọ̀ nípa èdè kan, tún tùmọ̀ sí ìmọ̀ nípa àwọn ọ̀rọ̀ inú èdè, tó dúró bí ètò tàbí bátàni iró tí wón nípa lórí itumò kan gbòògì...Àwọn iró ohùn kan jẹ̀ ọ̀nà ipàròkò èdè – èyí ni pé, àwọn ọ̀rọ̀ tí pípè wón ní í ẹ̀ pẹ̀lú itumò.

Àgbéyèwò ṣàpẹ̀júwe pé, àwọn ọ̀rọ̀ ifirósínròóje ni Chomsky (2007) ṣàpẹ̀júwe bí ọ̀rọ̀, "that imitate the sounds associated with the objects or actions they refer to." Èyí tùmọ̀ sí pé, iró tó ń sín iró àwọn àwọn nńkan tàbí ohùn tí wón dúró fún tàbí iṣesí ohùn tí wón tókasi jẹ̀.

Akíntólá (1999) rí Ifá bí ìmọ̀-ijìnlẹ̀-èrò tí a fihàn fún Ọ̀rúnmilà. Ọ̀rọ̀ Ifá ti di iràwò ọ̀sán kààkiri orílẹ̀-èdè àgbáyé. Ídì sì nìyí tí orúkọ rẹ̀ fí so mó èyà kòòkan. Oríṣí orúkọ ni a ń pè Ifá kààkiri àgbáyé, nítorí, ilúmòmíkà ọ̀rìṣà níí ẹ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀ "Fá" ni àwọn èyà Fón nílẹ̀ olómìnira Benin mò ọ̀n sí. "Eva" ni èyà Tápa ń pè Ifá. Ifá náà ni à ń pè irúnmọ̀lẹ̀ yii ní Cuba, USA, Brazil, Trinidad, Tobago, Jamaica àti Togo. "Éfódù" ni àwọn Júù ń pè Ifá; nígbà tí èyà Ewe ń pè é ní Afa (Ọ̀dẹ̀yemí, 2013).

Ipa kèrémi kọ̀ ni Ifá kó nínú àṣà Yorùbá, nítorí, ìmọ̀ Ifá ni a fí ń tọ̀pinpin àṣà Yorùbá. Abimbólá rí Ifá, "as store house through which the Yorùbá comprehend their own historical experience and understand their environment." Èyí tùmọ̀ sí pé, bí ilé-ìkẹ̀rùsì iṣembáyé tí iran Yorùbá fí lẹ̀ lóye àti ìmọ̀ irírí itàn àwùjọ̀ ni Ifá jẹ̀. Kódà, Ọ̀báyomí ní, ọ̀fegè ni àṣà tàbí iṣe tí a kò bá lẹ̀ tọ̀pinpin dénú Ifá jẹ̀ sí iran Yorùbá, nítorí pé, "Ifá is fundamental in the explanation of the components of the Yorùbá culture." Itumò èyí ni pé, "Ifá ẹ̀ pàtàkì láti lẹ̀ ṣàlàyé àwọn èyà-ara àṣà Yorùbá". Ohun, àṣà, iṣe tí a ọ̀ bá lẹ̀ tọ̀pinpin dé inú Ifá àfàimọ̀ kó mó jẹ̀ ayéderù tàbí àjẹ̀jì sí iran Yorùbá, nítorí, "nínú Ifá ni a ti lẹ̀ rí ijìnlẹ̀ Yorùbá tí kò ní àbàwọn...Ìtàn t'ó farasin,

ítumò orúkò tí ó farasin, àti lítirẹ̀sọ̀ t'ó pínmirin kún inú ohùn ẹ̀nu Ifá fọ́fọ́ (Ládélé àti àwọn ẹ̀lẹ̀gbẹ̀ rẹ̀ 1986).

Odù ni atọ́ka idámò ohùn ẹ̀nu Ifá. Odù kòòkan sì tún pín sí ẹ̀gbàágbẹ̀je ẹ̀sẹ̀. Ẹ̀sẹ̀-Ifá jẹ́ ọ̀kan lára ewì alohùn pàtàkì Yorùbá. Ẹ̀yà ewì yìi jẹ́ èyí tó gbòòrò, tó sì jinlẹ̀ tó bẹ̀ẹ̀, tí ojú kò le è pin ín nípàsẹ̀ ìmò tó kún inú rẹ̀. Ídì nìyí tí Akiwọ̀wọ̀ (1983) fí rí ẹ̀sẹ̀-Ifá bí “àmòimòtán”, nítòrí, ìmò tó wàyàmi tí Ọ̀rúnmilá, tí í ẹ̀ irúnmọ̀lẹ̀ tí a fişẹ̀ ìmò Ifá rán ni. Ifá gbòòrò tó bẹ̀ẹ̀ gẹ̀, tí ó fẹ̀rẹ̀ má sí ẹ̀gbé-ayé-ẹ̀dà tí Odù-Ifá kò sọ̀rọ̀ nípa rẹ̀. Bí a bá tí n rí ihun ọ̀rọ̀ bí i, “a díá fún” tàbí “a dífá fún” àyájo ohùn ẹ̀nu Ifá là n perí yẹn.

Ọ̀rọ̀ ẹ̀gbà ni ọ̀wẹ̀ jẹ́. Àkójopọ̀ ọ̀rọ̀ ogbón àwùjọ̀ tí à n múlò lónírúurú ọ̀nà láti mú àwùjọ̀ tẹ̀sìwájú ni ọ̀wẹ̀ jẹ́ pẹ̀lú. A lẹ̀ sọ̀ pé a ẹ̀dà ọ̀rọ̀- ọ̀wẹ̀ ni pẹ̀lú, bi mo ti şàlàyẹ̀ ẹ̀şẹ̀dà ọ̀rọ̀ Ifá. “We” jẹ́ ọ̀rọ̀-ise, mọ́fíimù ọ̀pó- mọ́fíimù alẹ̀dádúró tí a ẹ̀ àfòmọ̀ ibẹ̀rẹ̀- mọ́fíimù afarahe “ò” fún, tó fún wa ní ọ̀rọ̀ orúkò- ọ̀wẹ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀, a ní ẹ̀şẹ̀dà àwọn ọ̀rọ̀ orúkò tó farapẹ̀ ọ̀wẹ̀ bí i, “ò” àti “de”- ọ̀de, “ò” àti “ye”- ọ̀ye àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Bí ó ti jẹ́ pé, itumò ọ̀rọ̀ ise ti a ti şedà àwọn ọ̀rọ̀ orúkò wònyí, tó fí mọ̀ ọ̀wẹ̀ ti à n sọ̀rọ̀ bá kò já gaara tó bo ẹ̀ hàn nínú Ifá tí mo şàlàyẹ̀ şaájú, amòòkùn ni itumò wọn jẹ́. Inú ilò ọ̀rọ̀ ni itumò wọn ti lẹ̀ yọ̀ gedegbe. Èrò Aronoff (1976) şí wa nìyè ní irúfẹ̀ ijẹ̀yọ̀ ọ̀rọ̀ báyií pé, “Because words, though they may be formed by regular rules, persists and change once they are in the lexicon, the morphemes out of which the words seem to have been formed, and into which they seem analyzable, do not have constant meanings and in some cases have no meaning at all.” Èyí tùmọ̀ sí pé ẹ̀şẹ̀dà ọ̀rọ̀ lẹ̀ tẹ̀lẹ̀ ilàna tó yẹ, şùgbón yòò paradà nínú ilò, itumò mọ́fíimù tí a fí şedà ọ̀rọ̀ ti a lẹ̀ şàlàyẹ̀ kò ní itumò kan gúnmo, ó tilẹ̀ lẹ̀ mọ̀ ní itumò rárá. Èrò yìi lẹ̀ şíşẹ̀ lóri àiní itumò kan gbòògi “we”, “de” àti “ye”, nínú “ọ̀wẹ̀”, “ọ̀de” àti “ọ̀ye.” Èyí kò pa kádàrá irú àwọn ọ̀rọ̀ báwònyí dà sí ti àwọn tí a lẹ̀ şàlàyẹ̀ ẹ̀şẹ̀dà àwọn ọ̀rọ̀-orúkò tí wọn ní itumò pẹ̀lú ọ̀rọ̀-ise tí a fí şedà wọn.

Àişàmúlò irú ìmò tó şàfihàn ọ̀rọ̀ báyií şaájú lẹ̀ mú ikùna bá ìmò nípa ọ̀wẹ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀, Lérò Ládélé àti àwọn ẹ̀lẹ̀gbẹ̀ rẹ̀, ọ̀wẹ̀ ni wọn rí bí ohun tí a ní nńkan wé lónà tí ohun tí à n sọ̀ yòò fí yẹ èniyàn yékéyéké. Wọn ní, “Yorùbá ní láti wá nńkan kan tí a ó fí ọ̀rọ̀ tí à n sọ̀ **wé**...a lẹ̀ fí **wé** ilẹ̀ àti gbogbo ohun tí ó wá nínú rẹ̀. Kò sí ohun tí a kò lẹ̀ fí **wé**. Ohun tí a fí ọ̀rọ̀ tí à n bá èniyàn sọ̀ **wé**, tí ọ̀rọ̀ náà fí **tètè yé** e yìi ní à n pè ní **ọ̀wẹ̀** (pẹ̀lú àmi àkíyèsí látòdò àwọn ònńkòwé). Ẹ̀şẹ̀ yìi şàkíyèsí pé, ọ̀wẹ̀ ju bí àwọn onímọ̀ yìi tí rí i lọ, nítòrí, itumò inú ọ̀wẹ̀ kí i tètè yé’ni. Ọ̀lọgbón, onímọ̀ àti olóye tó jinlẹ̀ nínú èdè Yorùbá ló lẹ̀ şàmúlò ọ̀wẹ̀ lónà tó yẹ. Kódà, ọ̀wẹ̀ ni Yorùbá má a n şàmúlò bí wọn kò bá fẹ̀ la ọ̀rọ̀ mọ̀lẹ̀ tàbí bí wọn bá fẹ̀ pé ọ̀rọ̀ sọ̀,

Sótúndé (2009) şàgbékalẹ̀ orisun męta pàtàkì tí ọ̀wẹ̀ Yorùbá şàbà máa n gbà jẹ́ jade: nípa ibágbépọ̀ àwùjọ̀; nípàsẹ̀ àlọ, èèwọ̀, itàn iwáşẹ̀ àti itàn ẹ̀gbà-n-ni àti nípa ohun aláilẹ̀míi àti ajẹmẹranko, nípàsẹ̀ èyí tí àwọn iran àtijọ̀ ti fidí itumò àwọn nńkan àyíká wọn hàn. Àmúlò ẹranko, nínú èyí tí ẹran-ọ̀sìn jẹ́ ẹ̀şẹ̀rì pàtàkì wá lára orisun tí ọ̀wẹ̀ Yorùbá tan mọ̀. Àmúlò ọ̀wẹ̀ jẹ́ èyí tí kò ẹ̀ é yí padà tàbí yípo; yálà, ní ihun tàbí ohun tó dúró fún. Ọ̀lóruntọ̀ba-Ójù (1998) jẹ́ ká mọ̀ pé, àyípadà, yíyípo tàbí àşipa ọ̀wẹ̀ ni àwùjọ̀ ilẹ̀ Adúláwọ̀ máa n korò ojú sí; kódà, irú ọ̀wẹ̀ bẹ̀ẹ̀ ibáà jẹ́ ọ̀kan náà pẹ̀lú ti àbáláyẹ̀. A kò faàyẹ̀ gba paşípààrọ̀ àmúlò afọ̀ ajẹmówe rárá. Itumò ọ̀wẹ̀ tó ẹ̀ wẹ̀ékú ní i ẹ̀ pẹ̀lú itumò ajẹmóye: èyí tó dálẹ̀ itumò ihun ipilẹ̀ àti ipilẹ̀ ẹ̀şẹ̀mbáyẹ̀ (Òkéwándé, 2014b).

Lónà miiran, ọ̀nà ẹ̀şafọ̀ pàtàkì ni ọ̀wẹ̀ jẹ́ fún Yorùbá. Ogún, ọ̀rọ̀, àlùmóòni àti dúkiá àwùjọ̀ ni ọ̀wẹ̀ jẹ́. Ídì nìyí tí afọ̀ ajẹmówe fí jẹ́ ọ̀nà kan gbòògi tí a fí n mọ̀ nípa iran kan, ẹ̀şẹ̀, èrò-ijìn�ẹ̀, báyeşerí àti àwọn àşà àwùjọ̀. Ilù ọ̀gidigbó ni ọ̀wẹ̀, ọ̀lọgbón ló lẹ̀ jó o; nítòrí, itumò rẹ̀ máa

ń farasin; afò ẹlẹlọ́ ò ní ọ̀wẹ́ maa ń jẹ́ lópò ẹgbà. Bí ẹgbà tí ẹ̀niyàn rọkò àròbò ní afò tí kò sàmúlò ọ̀wẹ́ jẹ́ nínú afò Yorùbá. Èyí tùmọ̀ sí pé, àtápò ẹjẹyọ afò kan a maa wáyé láàárín àwọn ẹyà-afò. Yorùbá ní, kókó lẹmú ẹjẹ, ọ̀wẹ́ lẹmú ọ̀rọ̀; bí ọ̀rọ̀ bá ta kókó, tí ọ̀rọ̀ rújú, ọ̀wẹ́ ní Yorùbá maa ń lò láti yanjú irú ọ̀rọ̀ bẹ̀ẹ̀.

Bí kókó tí jẹ́ ẹmú ẹjẹ, bẹ̀ẹ̀ gẹ́lẹ́ ní ọ̀wẹ́ jẹ́ ẹmú ọ̀rọ̀. Ọ̀wẹ́ dàbí ẹmú lówò alágbẹ̀dẹ̀. Bí ẹmú tí jẹ́ ohun-èlò láti mú irin gbígboná jáde nínú iná-ẹwiri lágbẹ̀dẹ̀, bẹ̀ẹ̀ ní ọ̀wẹ́ maa ń fa kòmòókun- ọ̀rọ̀ jáde. Owe ní a ń lò tú kókó-ọ̀rọ̀ tó bá lójúpò lówùjọ. Ídì sí nìyí tó fí jẹ́ Àjànàkú, tí kí í sẹ̀rù ọ̀mọ̀dẹ̀ rára. Púpọ̀ àwọn ọ̀rọ̀, ẹwà, dúkiá, àlùmọ̀nì àti ogún iran Yorùbá ní a lè tọ̀pínpin dé inú Ifá àti ọ̀wẹ́. Ohun tó hàn gbangba ní pé, omi àti aró lówò Ifá àti ọ̀wẹ́ Yorùbá. Ọ̀wẹ́ ní ẹ̀sin ọ̀rọ̀ tí Ifá maa ń gùn láti sáfò. Ilù ọ̀gìdìgbò ní ọ̀rọ̀ Ifá àti ọ̀wẹ́, Ọ̀lọgbòn ló lè jó o, bẹ̀ẹ̀ sí ní ọ̀mọ̀rán ló lè mò ọ̀. Ohun tó lè múyàtò wà láàárín ọ̀wẹ́ àti Ifá tàbí ẹ̀sẹ̀-Ifá ní ibi ẹjẹyọ méjèjì. Ifá jẹ́ ẹ̀sin, àṣà àti ilàna sáyẹ̀nsì Yorùbá, nígbà tí, kò sí ohun tí a kò lè fí ọ̀wẹ́ ẹ̀, kódà, tó fí dórí ẹ̀fẹ́ àti àwàdà; bẹ̀ẹ̀, Ifá àti ọ̀fọ̀ kí í ọ̀hun àmúṣẹ̀rẹ̀-ẹ̀fẹ́ rára, ọ̀nà ibo tó ní àjọṣepò àwọn ẹ̀mí-àìrì àti òkú-ọ̀run lówò ní wọn.

Ọ̀fọ̀ jẹ́ agbára ohùn ẹ̀nu Yorùbá láti mú èrò ọ̀kan apọ̀fọ̀ jùṣe. Ihun ọ̀fọ̀ sàbà má a ń jẹ́ ní í (ojú àti kí í odi), a jẹ́ wí pé idà ohùn ẹ̀nu Yorùbá láti mú èrò-ọ̀kàn wọn jùṣe ní ọ̀fọ̀ jẹ́. Abájọ̀ tí Yorùbá fí sàkàwé èyí pé “ẹ̀yin lohùn tó bá tí bọ̀lẹ̀ kò ẹ́ é kó mó” bó bá fọ̀rẹ̀ a múrẹ̀ wá, bó bá sí fọ̀bi, ibi a rọ̀ pẹ̀lú ẹ̀. Àbùdà àdámọ̀ ọ̀fọ̀ ní pé ohùn ẹ̀nu pónbélé ní a fí ń gbé e jáde. Ìṣẹ̀dà ọ̀fọ̀ ní a ẹ́ láti ara “fọ̀” bí mọ̀fímù a lè dá dúró, pẹ̀lú mọ̀fímù afarahe- “o”, bí afòmò ibèrẹ̀, tí ìṣẹ̀dà rẹ̀ jẹ́ ọ̀fọ̀. Èyí tùmọ̀ sí ohun tí a fọ̀, wí tàbí sọ. Àkìyèsì ẹ̀ka-èdè Ilẹ̀-Olúji, ní ipínlẹ̀ Ọ̀ndò sàtílẹ̀yìn fún àbá yìi. Nínú ẹ̀ka-èdè yìi ní wọn tí má a ń sọ pé: “Mo fọ̀ fí”, dípò “Mo wí pé” ní Yorùbá àjùmòlò.

Ìṣọ̀rì-ń-sọ̀rì ní afò ọ̀fọ̀ lè gbà jẹyọ, èyí dá lóri ẹ̀sẹ̀ tí apọ̀fọ̀ ń rán jáde- mọ̀dàríkàn, gbètu- gbètu, àgbéro/àgbéti, egbé, aporó, àásán àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lẹ̀. Kò sí ohun tí Yorùbá mọ̀ orúkọ rẹ̀, tí wọn kò lè sàkòṣo rẹ̀ pẹ̀lú ọ̀fọ̀. Ibámúlẹ̀ ohùn ní ọ̀fọ̀ jẹ́. Èyí tó mú ilò tojú-tòdì dání (bí mo tí sọ sàájú) ló mú kó yàtò sóhùn ẹ̀nu sàkálá lẹ̀. Bí itújáde ohùn ọ̀fọ̀ ba tí ń wáyé, kò sòro ó dàmò. Ídì sí nìyí tí ẹ̀ni tí kí í ba ẹ́ àjòjì lówùjọ Yorùbá yóò tí mò pé, ẹ̀yẹ̀ méjì kí í jẹ́ àṣà ní ọ̀fọ̀ jẹ́. Ídì nìyí tí Dọ̀pámú (2009) fí rí ọ̀fọ̀ bí “occultism in words...The Yorùbá incantation is used almost every sphere of human activity, be it social, political, economic or medical” Èyí tùmọ̀ sí pé, ọ̀fọ̀ jẹ́ imúlẹ̀ ohùn...tí a ń lò lẹ́ka ẹ̀gbé-ayé èdà bí ibágbẹ̀pò-àwùjọ, ẹ̀sẹ̀lú, ètò ọ̀rọ̀-ajé àti ẹ̀sẹ̀gùn. Ìsàmúlò ọ̀fọ̀ nígbà mìíràn lè pé fún àmúlò èròjà mìíràn bí i epo pupa àti ataare bí onígbòwọ̀- imúṣẹ̀ ọ̀fọ̀- tí kò ní jẹ́ nípa ọ̀rọ̀-ẹ̀nu tàbí ohùn ẹ̀nu ní lásán. Ídì ní pé, ilọ̀sí ipele ayé mìíràn (nítòrí Yorùbá gbà pé ayé ju ọ̀kan lẹ̀) ní ọ̀fọ̀ jẹ́.

The use of Ofò (incantation) is an exploration into the third dimensional reality of the world in which primordial events are alluded to in order to re-enact an event which was primordially affected. Thus the past and the present are married together by special use of oratorically applied knowledge. It is like applying a tested true principle of science and effecting the same result year in year out.

Ilò ọ̀fọ̀ jẹ́ irin-àjò sí ipele ayé kẹta, níbi tí ohun ipilẹ̀ àkókó tí ń jẹ́ mímúlò fún tí lóólọ̀. Ibáṣepò ohun tó tí sẹ̀lẹ̀ sẹ̀yin ní a ń mú papọ̀ dógba pẹ̀lú tí lóólọ̀ pẹ̀lú imọ̀ àmúlò ẹ̀sáfò. Ó dàbí ìsàmúlò ilàna tí a tí dánwò pẹ̀lú ilàna sáyẹ̀nsì tí a ń mú àmújádẹ̀ rẹ̀ lò lódọ̀dún (Ilésanmí, 2004).

Ifá, òwè àtí ọfọ jẹ “ẹ̀taòkò”, nítorí eegun wọnú-ẹ̀rań, ẹ̀rań-wọnú-eegun lórò wọn. Bí a bá ń bú/yín ẹ̀tù ní, orí a sì má a fọ awo tábí orí awo a sì má a wú. Idí nìyí tí a fí ń rí òwè àtí ọfọ nínú Ifá. Idí sì nìyí tí Olátúnjì (1982) fí ní, “it is also possible to demonstrate interpolations within the feature types themselves.” Èyí ní pé, ó ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ kí àtápò àyè ijẹyọ afọ wáyé láàárín àwọn afọ. Èyí sàfihàn pé, òwè a máa jẹyọ nínú Ifá, bẹ̀ẹ̀ sì ní ìsọrí àwọn òwè Yorùbá kan wà tó jẹ pé Ifá nìkan ní wọn dá lé lórí. Ọfọ náà má a ń jẹyọ nínú Ifá, kòdà, àwọn ẹ̀sẹ-Ifá wà tó jẹ ọfọ Ifá. Èyí sàfihàn eegun-wọnú-ẹ̀rań, ẹ̀rań-wọnú-eegun tó wà láàárín Ifá àtí òwè. Ohun tó hàn gbangba ní pé, àkoónú Ifá àtí òwè kò lè pé, láìsì ẹ̀ranko, èyí tí ẹ̀rań-òsìn jẹ ẹ̀ka kan pàtàkì.

6. Ìjíròrò àtí itúpalẹ̀

6.1. Àyè ijẹyọ afọ onítumọ̀ alójú-lòdì

Ijẹyọ ìsọrí afọ yí lè wáyé lónà òwè tábí ẹ̀sẹ-Ifá nínú afọ. Nírúfẹ̀ ìsọrí afọ yí, ipín-afọ àkókó yòò jẹ ojú, tí ipín kejì yòò sì jẹ òdì. Bí àpẹẹrẹ, Bada ní (1970) “èniyàn ní kó ‘ní kí á gbón, èniyàn ní sì í kó ‘ní pé kí á gò’”. A ó sàkíyèsí pé, òdikejì ogbón ní agò, èyí tó jẹ ọrò apààlà láàárín ipín àkókó àtí ipín kejì òwè yí.

Ìtopinpin àyè ijẹyọ afọ àpẹẹrẹ òkè yí jẹ itàndòwè itàn tí Badà (1970) tí sàfihàn àjòsẹ̀pò ọrẹ láàárín Òjòlá àtí Alábahun. Bí Ahun bá tí pèsè oúnjẹ tán yòò rànṣẹ̀ sí Òjòlá láti wá jẹun sùgbón bí ó bá tí kan Òjòlá yòò ká wérékéké yípo àwo oúnjẹ. Bí Ìjàpá bá tí tẹ̀ Òjòlá mọ̀lẹ̀ nípàsẹ̀ àtí dé ibi àwo oúnjẹ ní Òjòlá yòò kẹ̀ mọ-ọ̀n pé, “Họwù, Ìjàpá, mo pé ọ̀ pé kí o wá jẹun, o sì ń tẹ̀ mí mọ̀lẹ̀?” Ìjàpá yòò tọ̀rọ̀ àforìjìn, yòò sì padà silé láì jẹun. Ìgbà tí iwà yí di b́arakú fún Òjòlá, Ìjàpá bá dọgbón, ẹ̀ ọ̀lọgbón ẹ̀wẹ̀ sì kùkú ní tẹ̀lẹ̀, o wá ọ̀sùkà birikiti yí àwo oúnjẹ rẹ̀ ká nígbà tó rànṣẹ̀ sí Òjòlá láti wá jẹun. Bí Òjòlá náà tí gbènu lé ọ̀sùkà láti débí àwo oúnjẹ ní Ìjàpá bá kẹ̀ pàrà pé: “Họwù, Òjòlá, mo pé ọ̀ pé kí o wá jẹun, o sì ń tẹ̀ mí mọ̀lẹ̀?” Òjòlá wá dáhùn pé, Ìjàpá, nígbàwo ní o wá gùn tó báyi? Ìjàpá sì dáhùn wí pé, “Èniá ní í kó ‘ní pé kí á gùn, èniá ní sì kó ‘ní pé kí á kúrú’; ẹ̀dà èyí tí í ẹ̀, ‘èniyàn ní kó ‘ní kí á gbón, èniyàn ní sì í kó ‘ní pé kí á gò’”.

Púpọ̀ òwè ló ní bátàni ihun ijẹyọ àyè afọ lójú-lòdì báyi. Èyí tó tùmọ̀ sí pé, a lè fí ọ̀kan pààrò ikejì nínú ìṣafọ̀. Bí àpẹẹrẹ, bí a tí gbón nílẹ̀ **ọkọ** ní a gbón nílẹ̀ **alẹ**. Ọkọ àtí alẹ̀ wà ní àyè ijẹyọ tojú-tòdì tó sì jẹ itàndòwè b́akan náà. A gbòdò ní ọ̀yè ipilẹ̀ ijẹyọ afọ ajẹmówè tojú-tòdì yí kí ilò rẹ̀ tó lè ní ìṣewékú nínú imédèlò. Láì ní irú ọ̀yè imòtẹ̀lẹ̀ yí, ìṣàmúlò rẹ̀ kò ní ní èrò àtí síséégba rára. Púpọ̀ irúfẹ̀ òwè báyi ní aṣafọ̀ má a ń pa’bi yọ̀ àbìdun rẹ̀ nínú ìṣafọ̀. Irú àyè ijẹyọ irú afọ̀ yí ní a tún rí nínú àpẹẹrẹ itàndòwè pé, Bí a kò bá wo tí Pẹ̀là, ijó kò ní í dùn, bẹ̀ẹ̀ sì ní bí a bá wo tí Pẹ̀là ijó yòò bàjẹ̀. Àyè ijẹyọ afọ̀ alójú-lòdì ní afọ̀ itàndòwè yí. Ọ̀rò ị̀ṣe inú afọ̀ yí sì tọ̀ka sí ilò tojú-tòdì. Ní ipele àkókó, afọ̀ yí sàmúlò ọ̀rò ị̀ṣe **dùn**, ní ipele òdì, afọ̀ sàmúlò **bàjẹ̀**.

Nínú afọ̀ ajẹmófọ̀, àyè ijẹyọ tojú-tòdì lè tẹ̀lẹ̀ ilàna ihun, Òkẹwándé (2014a) ní “kí í” dúró fún atọ̀ka òdì (negative); èyí tí ẹ̀dà rẹ̀ máa ń jẹ̀ ‘kò/kò í’ nígbà miiran nínú afọ̀. ‘Níí/ní’ jẹ̀ atọ̀ka aṣàfihàn ojú (positive) afọ̀”. Bí àpẹẹrẹ, Bada (1970) ní ogun **ní í** sì’ ní mú, èpè **kí í** sì’ ní pa, kò ẹ̀kẹ̀ **kí í** fí ẹ̀kẹ̀ kú. Àyè ijẹyọ òwè yí náà jẹ itàndòwè, sùgbón, ihun bátàni ọfọ̀ ló gùn lé, pẹ̀lú ilò **ní í**, bí ojú tí **kí í** sì jẹ òdì. Ilàna àyè afọ̀ tojú-tòdì lè tẹ̀lẹ̀ ilàna ẹ̀sẹ-Ifá onihun ọfọ̀ b́akan náà, bí mo tí ṣàláyé pé, ijẹyọ-wọnú-ara afọ̀ ajẹmówè, ọfọ̀ àtí ẹ̀sẹ-Ifá kò ẹ̀ ẹ̀ pin nìyá rára. Irúfẹ̀ àyè ijẹyọ afọ̀ alójú-lòdì lè jẹyọ nínú ẹ̀sẹ-Ifá b́akan náà. Ịṣẹ̀lẹ̀ àtí ọ̀gangan ipò ní yòò sọ àmúlò irú àyè ijẹyọ afọ̀ bẹ̀ẹ̀. Bí àpẹẹrẹ, Odù Ọ̀kànràn Ọ̀gúndá ní:

- (a) Ẹ̀ní yáwọ̀ ní Ọ̀gún nḡbẹ̀ lójọ̀ ị̀jà
Èniyàn tí kòlẹ̀ jà, tí kòlẹ̀ sọ̀rọ̀

Kò ní leè gbé nínú ayé pé
Ìjà nṣọlá, ìjà nṣe iyì
Adífá fún Ògúngbèmi
Wón ní bí kò ti lẹ ní firàn nígbàkígba
Tí ìjà bádé sí, kí ó má sá o
Alágbára lóni ayé
Kò sèni tí ó jẹ buyì fún ọlẹ
Akin lónilẹ ayé, wón kii bu ọlá fún ojo (Agboṣá, 2012, o. i. 50).

- (b) **Màjà māsáá ni àímọ Akin**
Akin tí ó mòọjà tìkò mòọsá
Ábá Akin ibòmíràn lẹ
Adífá fún Akínsuyì
Wón ní kí ó rúbọ, wón ní kí ó ba le maa mọ
Ìgbàtí yi ó yera àti àiyera fún ìjà
Kí o balè ma níyì lójọ gbogbo (Agboṣá 2012, o. i. 50).

Nínú àpẹẹrẹ ẹṣe-Ifá àkókó (a), àyè ijẹyọ rẹ pé fún dídúró gangan lójú ogun, lójú ìjà. Bí ó tilẹ jẹ pé, àwọn afọ ajẹmówẹ Yorùbá kan kò sẹgbẹ lẹyin èrò ẹṣe-Ifá yìí, síbẹ, Ifá ní Ògúngbèmi kò gbọdò sá fógun, kò gbọdò sá fúnjà, ẹnì tí kò sá fúnjà ni í níyì láyẹ. Àyè ijẹyọ afọ yìí gbàrùkù ti òwè pé,

- (i) Bí a ọ bá ẹ bí ẹnì má a kú nńkan ẹnì kì í dī tẹni.
- (ii) N ọ lẹ wá kú kì í joyẹ ilẹ bàbá rẹ.

Nínú àyè ijẹyọ afọ ẹṣe-Ifá kejì (b), ó sàtilẹyìn fún mòjà-mòsá lógun, láì ẹ bẹẹ, ikónilẹrú lẹ wáyẹ. Ẹni tó bá lẹ sá fúnjà nígbà tí ó bá yẹ ló lẹ níyì láyẹ. Èrò yìí gbàrùkù ti àwọn òwè pé:

- (i) Ìjà kì í bímọ ọ re.
- (ii) Ejọ là á kọ, a kì í kọjà
- (iii) Ìjà kò dọlẹ.

A ó sàkiyèsí pé, àwọn òwè ti mo fí sàtilẹyìn sàlàyẹ àyè ijẹyọ àwọn àpẹẹrẹ ẹṣe-Ifá òkè yìí tẹlẹ ilànà òdì (negative), tí òdì ọfọ má a n ní- kì í. Èyí tó sàfihàn àjọṣepọ àkoónú inú ẹṣe-Ifá, ọfọ àti òwè.

6.2. Àyè ijẹyọ afọ onítumọ akoónú irú kanùn.

Ijẹyọ àyè irúfẹ afọ yìí má a bí ojú-méjì, ti àyè ijẹyọ ìṣewéjú àmúlò yóò jẹ ibi ọgangan ipò ijẹyọ tí a ti lòò. Ilànà ìṣemébáyé tó lẹ gba ọnà ijẹyọ afọ ajẹmówẹ tàbí ẹṣe-Ifá ló lẹ ti jẹyọ. Ó lẹ jẹ ọrọ kan ni yóò fiyàtò hàn tàbí àkoónú àti èrò inú afọ tó yàtò gedegbe síra wón. Bí àpẹẹrẹ, afọ ẹṣe-Ifá inú Èjìogbẹ ẹṣe kẹta sàfihàn ipààrò ọrọ pé:

- (1a) **Òfófó** níí perú;
Èpè n íí polè;
Ilẹ dídá níí pòré;
Alájọbí n íí pàyekan t'ó ẹbi (Abímbólá 1977a, o.i. 3).

Àyè ijẹyọ afọ yìí ni a má a n rí nínú afọ ajẹmówẹ nígbà míràn pé:

- (1b) **Èké** ni í perú... (Agboṣá 2012, o. i. 48).

Ipààrò ọrọ òfófó sí èké ti fí méjéjì sí ipele ijẹyọ kan náà. Àyè ni yóò júwẹ àmúlò èyí tó ní èrò àti ìṣewéjú. Òfófó yàtò sí èké. Òfófó ni àṣírí ọrọ tó jóòótó tí a jẹ kó lu síta sí tawo-tògbèrì. Èké jẹ irọ tó jìnnà sòòótó ọrọ. Sùgbón, idájọ kan náà ló wá fún ẹrú tó sòfófó àti ẹrú tó sèké tàbí

tó paró. Àyè ijẹyọ ọfófó àti èké ti bó sí irúkanùn nírúfẹ ijẹyọ àyè yíi. Lobner (2002) ní “two lexemes with different unrelated meaning coincide in some but not all of their grammatical forms...either to the sound forms of the lexemes or to their spellings.” Èyí tùmọ sí pé, ọrọ mèjì tí kò ní itumọ kan náà má a n dọgba dààyè kan, sùgbón, kì í ẹ ní ìrísí girámà kan náà...yálà ní ìrísí iró isòrí ọrọ tàbí ní pípè (Lobner 2002, o. i. 43).

6.3. Àyè ijẹyọ afọ onítumọ oníbá

Àyè afọ tó tẹlẹ ìlàna ibá- ó nídíi tàbí okùnfà tí nńkan fí rí bo ti rí tàbí láti pinwọ kí nńkan má wáyé. Ẹ́ bí kò bá nídíi obínrin kì í jẹ Kúmólú, bẹ̀, ọ̀rọ̀ nì í bá mo-kó, mo-rò wá. Ijẹyọ àyè afọ yíi má a n júwe pé, bí a bá ti fa gbùrù, dandan ni kí gbùrù sì fagbó. Ìlàna ọ̀fọ̀ tó sàmúlò atọ̀ka ihun ọ̀dì- kì í, má a n jẹyọ nínú ayè ijẹyọ irúfẹ afọ yíi. Ó lè jẹyọ nínú afọ ajẹmówẹ, ọ̀fọ̀ tàbí ẹ̀sẹ-Ifá. Bí àpẹ̀rẹ,

Bí kóóko bá n fẹni lẹfẹ́,
A kì í jorí Ìmòdò,
A sì má a jorí Ìmòdò,
Àwùjọ kóndó la ò gbodò lọ,
À má sì má a n lọ sáwùjọ kóndó,
Ìwọn ara ẹni ló yẹ ká mọ

Ẹ̀sẹ-Ifá Òtúúrúpọ̀n Mèjì ẹ̀sẹ keje ní,

A kì í f'itijú kárùn
A sì má a f'itijú kó o;
A díá fún afinjú,
Tí n lọ yan ọ̀bùn lálẹ.
Èékánná ọ̀wọ̀ pèntẹ,
Pèntẹ pèntẹ isàlẹ.
Bí a ló̀bùn ló̀bínrin a ò lè jẹrú mọ (Abimbólá 1977a, o. i. 95).

Ẹ̀sẹ-Ifá Òtúúrúpọ̀n Mèjì ẹ̀sẹ kejo ní,

Bí a kò bá bá ọ̀ba gbélé,
Abẹ ọ̀ba kì í pá ni lórí;
Bí a kò bá bá ọ̀ba pààlà,
Ọ̀kọ ọ̀ba kì í ẹ́a ni lẹ̀sẹ (Abimbólá 1977a, o. i. 95).

6.4. Àyè ijẹyọ afọ onítumọ igúnlẹ-yẹbá

Ní irú àyè ijẹyọ afọ yíi, itàsẹ̀ èrò afọ má a n yọ́rì sí àṣìlò àyè ijẹyọ afọ. Ibi ijẹyọ irú afọ bẹ̀cẹ̀ lè jẹ afọ ajẹmófọ̀, ẹ̀sẹ-Ifá tàbí ajẹmówẹ. Irú àpẹ̀rẹ afọ igúnlẹ-yẹbá ni afọ ajẹmówẹ-Ifá tó jẹyọ nínú itàn inú Ifá, Odù Ọ̀sẹ̀ Mèjì, tó dá lé itàn láààrin Wúràqlá, Ládìgà tí í ẹ olórí ẹ̀rú Wúràqlá àti Ìnàkí. Tí Ọ̀un àti ẹ̀rú rẹ̀ bí mọ̀ fún Ìnàkí. Orúkọ ọ̀mọ̀bínrin tí Wúràqlá bí ni Ọ̀sun n dàgbà bí ẹ̀nì rọ̀ ọ̀. Ládìgàbí ọ̀mọ̀kùnrin tó n jẹ Ọ̀pó, tí wọn n pè ní Ọ̀pó Ládìgà. Iṣẹ Ifá dídá àti isẹ̀gùn ló ẹ. Lójọ kan ni nńkan lójúpọ̀ mọ̀ àwọn ará Ọ̀ró lówọ̀, wọn gboko awo lọ sọ̀dọ̀ Ìnàkí ní ilé Wúràqlá, kó lè bá wọn sọ̀lú dẹ̀rọ̀. Bí Ìnàkí ti dide ni Ọ̀pó ní kó rán Ọ̀un lọ. Ìnàkí ní lójọ wo ló ti lọ irú rẹ̀ rí. Ìnàkí ní Ọ̀un yóò lọ. Ìgbà tí àwọn ará-òde Ọ̀ró rí Ọ̀pó, wọn fojú tẹ̀mbẹ̀lú rẹ̀ bí ọ̀mọ̀dé. Ọ̀pó dáfá, Ó yan ẹ̀bọ Ifá fún wọn.

Àwọn ará Ọ̀ró rúbọ̀ ayé bá bèrẹ̀ sí í tura fún wọn. Wọn filé pọ̀ntí, fọ̀nà-rokà, wọn lọ kó- mo-rò fún Ìnàkí pé, ayé ti yẹ àwọn. “Bí Ìnàkí ti múra pé ọ̀mọ̀ yíi t’òun ò rán lọ ibikan-kan rí k’òun ó wá wá a lọ Ọ̀de Ọ̀ró, ni Ìnàkí bá bèrẹ̀ sí múra tí ó n lọ bẹ ọ̀mọ̀ yíi wò l’Ọ̀de Ọ̀ró bẹ̀cẹ̀

lò padé àwọn ará Òró l'ójú-òná. È é tí rí? Wón ní ohun tí ọmọ t'ẹ ẹ rán s'ódò àwọn ẹ dáadára l'awọn ní k'awọn ó wá dúpẹ; wón bá kẹrù wá. Ní Ìnàkí bá ní òun ò wulẹ bá Òpó lọ ilé Olóròó mọ." Má ẹ̀şẹ̀şẹ̀ b'Òpóò r'Òró mọ", ní Ìnàkí bá jókòò (Agboólá 1989, o. i. 237-238).

Àyè ijẹyọ afọ ajẹmọ-itàndòwe ẹşẹ-Ifá yí tí di igúnlẹ yẹbá lóde-òní. Àmúlò ọwe yí tí yẹbá kúró ní ilànà ipilẹ/ìşẹmbáyé tí ijẹyọ rẹ sun jáde láti inú Ifá. Ọwe igúnlẹ yẹbá ní,

"lái bọpàá/bópóó relé Olórò"

Àyè ijẹyọ ọwe yí fihàn pé, afọ tó ní یشهءekú ilò pẹlú àwùjọ ní:

"lái bá Òpó lọ ilé Olóròó mọ"

Àkíyèsí tí itopinpin àyè ijẹyọ afọ yí fihàn ní pé, àşipa, àşilò ní irú afọ báyií má a n yorí sí, nítorí, àtapò, ìtalókítì, iyípo àti iyẹbá àyè ijẹyọ afọ. Ọrò orúkọ mejèjèì inú afọ ajẹmówé òkè yí ní iyípo tàbí iyídà dé bá. Èyí sì tí şakóbá fún itumọ. Şé ohun tó bá tí bá ojú tí bá imú pẹlú. Pàşipààrò ilò òpá/òpó dípò Òpó àti Orò dípò Òró tí wáyé. Igi tẹéré, tí a lè mú lówó ní òpá, Òpó jẹ ọwọn tó gbé ilé ró. Àmì orílẹ pàtàkì Yorúbá ní Òpó, tí àpèjá rẹ jẹ Òpómúléró. Orò jẹ Òrìşà Yorúbá, tí à n ẹ pàşipààrò rẹ pẹlú Òró tí í şe ilú kan ní ipínlẹ Kwara.

Irúfẹ afọ igúnlẹ yẹbá yí ló sokunfà iyẹbá àyè afọ láti mú itumọ àjèjì wáyé núnú ipèdè "dán an wò ló bí iyá ọkéré." Ipèdè igúnlẹ yẹbá ní ipèdè yí. Afọ ojúlówó ipèdè yí ní: "dán an wò ló bí iyá ọkéré. Iyẹbá itumọ wáyé ipasẹ gbígbé tàbí şíşẹ pàşì-pàrò iyá fún iyá, nítorí àmìn iró tó fara-péra. Ipèdè yí şàfihàn pé, iyá ọmọ ọkéré bèrẹ nípa bíbẹ láti orí igi sí ilẹ pẹlú یشهءò-kóşẹ iyá ọkéré.

7. Àgbálogbábò

Ìşẹ iwádii yí şàfihàn pé, okùn kì í gùn gùn, kó má ní orisun tí a tí fà á wá. Bẹẹ ní gbogbo afọ ló ní orisun ibi àyè ijẹyọ ipilẹ nínú èyí tí یشهءmúlò irú afọ bẹẹ gbodò ní isopò pẹlú àyè ijẹyọ àkókó afọ, pàápàá afọ ajẹmése-Ifá, ọfọ àti ọwe. Ogún یشهءmbáyé àwùjọ iran Yorúbá ní àwọn یشهءrì afọ wònyí. Ilò àti itumọ یشهءrì àwọn afọ wònyí kò şe é yí padà, láì ní idí pàtàkì tí a fí şe bẹẹ. Ọyè àti imòtẹlẹ àyè ijẹyọ afọ àti àmúlò rẹ má a n mú afọ ní یشهءwẹkú, èrò àti şíşẹégbà afọ. Orí àyè ijẹyọ afọ gbodò ní ibámu pẹlú ilò àyè lóólóó, nítorí, a kì í gbàwòrán gà-gà ká má fí tí nìkan.

Ìwé Ìtókasi

- Abimbólá, W. (1977a). *Ifá divination poetry*. New York: Nok Publishers.
- Abimbólá, W. (1976). *IFÁ: An exposition of Ifá literary corpus*. Ìbàdàn: Oxford University Press.
- Adéoyè, C. L. (1985). *Ìgbàgbò àti èsìn Yorúbá*. Ìbàdàn: Evans Brothers (Nigeria Publishers) Ltd.
- Agboólá, A. O. (2012). *Ifá ohùn یشهءnlẹ ayé: (Ifá: Philosophy of life)*. Lagos: Fágbénga Ventures.
- Agboólá, F. (1989). *Ojúlówó oríkì Ifá*. (Apá Kííní): Lagos: Project Publication Limited.
- Àjàyí, Y. A. (1995). *ỌFỌ: (The Yorúbá incantation): A Textlinguistic Analysis*. A Ph.D Thesis Department of Linguistics and Nigerian Languages, University of Ilorin,
- Akíntólá, A. (1999). *Yorúbá ethics and metaphysics*. Ọgbómòşó: YALOYN Publishing Ventures.
- Akiwọwọ, A. (1983). Understanding Interpretative sociology in the light of the *oríkì* of Ọrúnmìlà. Nínú A. Akiwọwọ (olóòtú.) *Journal of culture and ideas*, 139-157. Ilé-Ifẹ: Alada study circle of Nigeria.
- Alan, D àti Fabb, N. (1990). *Literary studies in action*. New York: Routledge.

- Aronoff, M. (1976). *Word formation in generative grammar*. USA: Massachusetts Institute of Technology.
- Àtandá, J. (1980). *Yorùbá history*. Ìbàdàn: University Press.
- Awóyalé, Y. (1991). "Ìfojú Ìmò-èdà-èdè-ajemáfò wo itupalè isẹ̀ lítirésò." Nínú S. Ajéwolé (olóòtú). *Láderin: Ìwé àtigbàdégbà egbé akẹ̀kọ̀ọ̀ ijìnlẹ̀ Yorùbá ti Yunifásitì Ilorin*, 3-5 àti 32-36 Ilorin: Oyes Modern Printers.
- Badà, S. (1970). *Òwè Yorùbá àti isẹ̀dálẹ̀ wọn*. Ìbàdàn: University Press Limited.
- Bámişilẹ̀, R. (1991). "A Stylistic Study of Adébáyò Fálétí's Plays." A Ph.D Thesis submitted to the Department of Linguistics and Nigerian Languages, University of Ilorin, Ilorin.
- Beaugrande, de R. àti Dressler, W. U. (1981). *Introduction to text linguistics*. New York Longman Publishers.
- Callow, K. (1974). *Discourse considerations in translating the word of God*. Grand Rapids: Zond Gran Publishing House.
- Chomsky, N. (2007). What is Language? Nínú V. Fromkin, R. Rodman and N. Hyam (Àwọn olóòtú). *An introduction to language*, 3-34. New York: Thomson Wadsworth.
- Dòpámú, A. (2009). *In the service of humanity*. Ilorin: Library and Publications Committee, University of Ilorin, Ilorin.
- Ilésanmí, T. M. (2004). *Yorùbá orature and literature: A cultural analysis*. Ilé-Ifẹ̀: University Press.
- Johnson, S. (1921). *The history of the Yorùbás*. Lagos: CSS Bookshops.
- Ládélé T., Mustapha, O., Awórindé, I., Oyèrindé, O. àti Oládàpò, O. (1986). *Àkọjọpọ̀ iwádii ijìnlẹ̀ àṣà Yorùbá*. Ìbàdàn: Macmillan Nigeria Publishers Limited.
- Lobner, S. (2002). *Understanding semantics*. London: Hodder Arnold Publishers.
- Òkẹwándé, O. T. (2010). "Ìfojú Ìmò Ìṣowólò-Èdè Še Itupalè Ìwé *Orin ode fun àseye* Tí Adébóyè Babalọ́lá Kọ." An M. A. Dissertation submitted to the Department of Linguistics and Nigerian Languages, Èkítì State University Adó-Èkítì.
- Òkẹwándé, O. T. (2014a). "Àgbéyèwò ètè isewékú nínú iwé *Orin ode fun àseye*." Nínú A. Abdussalam, L. Adéyemí, H. Adéṣun & B. Arókoyò (Àwọn olóòtú). *Bringing our cultures home*. Festschrift for Bádé Àjàyí at 70, 99-113. Ilorin: Department of Linguistics and Nigerian Languages, University of Ilorin, Ilorin.
- Òkẹwándé, O. T. (2014b). "Ìtayọ̀ Gégé bí Ilàna Ìṣowólò-èdè Nínú Ìwé *Orin ode fun Àseye* Tí Adébóyè Babalọ́lá Kọ." Nínú A. Abdussalam (olóòtú). *Ilorin journal of linguistics, literature and culture*. 144-170. Ilorin: Department of Linguistics and Nigerian Languages, University of Ilorin, Ilorin.
- Òkẹwándé, O. T. (2014c). "Àgbéyèwò Ìyípadà Atọ́ka Ajemówe Bí i Fónrán Ìṣowólò-èdè Nínú Ìwé *Réré rún*." Nínú B. Oshodi (olóòtú). *Àkùngbá journal of linguistics and literatures*, 5: 15-21. Àkùngbá-Àkókó: Department of Linguistics and Nigerian Languages, Adékúnlé Ajásin University, Àkùngbá-Àkókó.
- Òkẹwándé, O. T. (2015a). "Ìtọ́pinpin Atọ́ka Ìsewékú Ajemótumò Alòpò nínú Àṣàyàn Afò Yorùbá." Nínú D. Medubi (olóòtú). *LAÀÑGBÀSÀ: Jónà isẹ̀ akadá ní èdè Yorùbá*, 1-20. Lagos: Department of Linguistics and Asian Studies, University of Lagos.
- Òkẹwándé, O. T. (2015b). "Odiwọn Ìtayọ̀ bí Fónrán Ìṣowólò-èdè nínú Ìwé *Orin ode fun àseye* tí Adébóyè Babalọ́lá kọ." Nínú D. Medubi (olóòtú). *LAÀÑGBÀSÀ: Jónà isẹ̀ akadá ní èdè Yorùbá*, 102-19. Lagos: Department of Linguistics and Asian Studies, University of Lagos.

- Òkèwándé, O. T. (2015c). "Ìtòpinpin Ìfùnitumò bí Ilànà Ìṣowólò-èdè Ninú Ìwé *Orin ọdẹ fún àṣeyẹ Tí Adébóyè Babalọlá Kọ.*" Ninú A. Abdussalam (olóòtú). *Ilorin journal of linguistics, literature and culture*, 184-205. Ilorin: Department of Linguistics and Nigerian Languages, University of Ilorin, Ilorin.
- Ọbáyomí, A. (1983). History, Culture, Yorùbá and Northern Factors. Ninú G. O. Olusanya (olóòtú) *Studies in Yorùbá history and culture*, 72-87. Ibadan: University Press Limited
- Ọdèyemí, J. (2013). "Ifá and Oriṣà Temple." Web. 13 July, 2012. <oyekuofun.com/what-is-ifa/>.
- Ọlátúnjì, O. (1982). Classification of Yorùbá oral poetry. Ninú A. Afọláyan (olóòtú.) *Yorùbá Language and Literature*, 59-64. Ilé-Ifẹ: University Press.
- Ọlóruntọba-Ójù, T. (1998). *Language and style in Nigerian drama and theatre*. Ìbàdàn: Ben-EL Books.
- Sàlámì, A. (2002). *Ifá: A complete divination*. Lagos: NIDD Publishers.
- Ṣótúndé, F. I. (2005). *Yorùbá proverbs and philosophy*. Abẹ̀òkúta: Damsan Nig. Company.
- Spencer, J. àti Gregory M. (1964). *Linguistics and styles*. London: Oxford University Press.
- Yule, G. (1985). *The study of language* (Second Edition). United Kingdom: Cambridge University Press.